

al límite las carencias observadas en el texto anterior, sin contrapesarlas, no obstante, con un esfuerzo mínimo de crítica y reflexión. No parece de recibo que un manual universitario sobre comunicación periodística conciba y trate su objeto de estudio al modo en que conciben y tratan sus respectivos asuntos los manuales de jardinería, cocina o bricolaje. Aunque los paralelismos entre estas actividades y el periodismo se antojen tentadores, es menester no olvidar que éste último es

—podría, debería ser— una actividad de tenor netamente interpretativo e intelectual. Una actividad, una *profesión* caracterizada por la puesta en práctica de capacidades cognitivas y expresivas cuyo alcance, cuya complejidad, supera con creces la estrechez de miras que aqueja a los enfoques tecnofílicos y culturofóbicos que, de un tiempo a esta parte, medran a sus anchas en nuestros azacanados pagos.

Albert Chillón

CASTELLS, Manuel

La era de la información. Economía, sociedad y cultura

3 vol. Madrid: Alianza Editorial, 1997-98

Som al davant d'una obra de grans dimensions, ja que en total té més de 1.500 pàgines, i d'una ambició intel·lectual remarcable. Manuel Castells pretén proporcionar-nos una visió global del món modern a l'era de la informació, quan fenòmens socials han adquirit una escala mundial. Els tres volums contenen una descripció dels aspectes més significatius que presenten les societats contemporànies; però, més enllà de la pura descripció, també ens ofereixen intents d'interpretacions comprensives dels aspectes més significatius del moment present i del futur immediat. Hem de dir que el gran treball que ens ocupa ha estat valorat molt positivament per la crítica científica internacional.

El primer volum es titula *La sociedad red*. Descriu la societat actual —cal entendre la societat mundial, o sigui tots els països dins l'era denominada de la globalització— i assenjala les xarxes comunicatives com a definitòries de l'estructura actual. Si en etapes anteriors, els nuclis de poder eren això, nuclis, des dels quals de forma radial partien i arribaven les seves consignes, informacions i determinacions, ara les forces prenen una estructura mul-

tilateral configurant una xarxa. És evident que les tecnologies de la informació que són a la nostra disposició possibiliten una tal distribució dels fluxos de relacions socials. Per això la metàfora de la xarxa és lícit que sigui utilitzada. De tota manera, cal fer avinent que es tracta d'un procés que tot just comença a perfilar-se com a important, per bé que els seus orígens es puguin datar cap a la meitat de la dècada dels setanta. Un procés que no sabem quina direcció exacta prendrà, ni si no torçarà la seva tendència. Posem-ne un exemple concret. Tots els observadors de la comunicació social han constatat la tendència que hi ha actualment a fraccionar les audiències massives, i a distingir-hi sectors que poden consumir productes culturals especialitzats. Aquest fenomen, i l'obra que comentem n'és un exemple, ha estat anomenat «fi de l'audiència de masses». Tanmateix, crec que seria prudent que ens féssim preguntes com: és que la comunicació social seguirà per aquest camí en el futur? O encara, és cert que ara, tot i les aparences que ho semblen indicar, va per aquest camí? El que passarà en un futur a mig termini és encara una caixa tancada. Les ciències so-

cials malauradament no són en condicions de fer previsions fiables. Tot sembla indicar que anem cap a una societat amb múltiples centres i que els mitjans de comunicació tindran una versatilitat tal que estaran en condicions d'oferir a cada persona el que demani segons les seves necessitats i desitjos. Però ningú no en pot estar segur. No hi ha cap garantia que les coses aniran d'aquesta manera, perquè el futur depèn de decisions que tot just es prenen ara i d'altres que es prendran en el futur. Per tant, tot i que creuem que les relacions causals són les que permeten explicar els canvis, no sabem quines causes produiran les conseqüències que siguin. Però, fins i tot, és lícit que ens preguntem si realment desapareixen les audiències de massa; si no es tracta d'un miratge superficial. Algú pot argumentar, i no sense una part de raó, que la varietat de possibilitats que ofereix el món actual és més aparent que real. És cert que pots decidir escoltar una ràdio especialitzada en música rock o en música culta. Però, paradoxalment, això passa quan els nivells culturals tendeixen a desaparèixer. Les mateixes companyies produeixen una música i una altra, utilitzen els mateixos procediments d'enregistrament, de distribució i de promoció; en definitiva, tots els nivells de cultura formen part del mateix negoci.

El que sí que resulta fiable és la descripció de les condicions en què funcionen les coses i el fet de destacar el que és significatiu per sobre del que no ho és. I aquí és on rau la utilitat de l'obra de Manuel Castells. Assenyala que, a partir de 1975, es produeixen tota una sèrie de canvis tecnològics de caire bàsicament informatiu que traspasaran el sistema productiu. En el volum que comentem ens descriu com es transformaran les empreses, el treball i la cultura d'aleshores ençà.

És evident que les empreses han canviat en els darrers vint anys, especialment les grans empreses; que ja no existeixen les relacions laborals típiques de l'industria-

lisme. Les empreses actuals són molt més flexibles i sensibles a les conjuntures. Es munten i es desmunten, es localitzen els centres de producció ara en un espai geogràfic, ara en un altre, segons decisions estratègiques que prenen equips de tècnics. Els sistemes de producció dels centres de treball també han experimentat canvis importants pel que fa a la racionalització dels seus mètodes, participació dels treballadors i obtenció de millores en la productivitat.

La transformació de les empreses ha fet canviar el treball i les seves condicions. El treballador especialitzat que tota la vida obrava en una mateixa empresa i que sempre exercia la seva mateixa habilitat acaba convertint-se en una persona capaç d'adaptar-se a les condicions canviants de la tecnologia i de les localitzacions de les empreses. El treball a temps parcial ha augmentat de manera molt important a tot arreu, així com també l'existència d'assalariats que podríem qualificar d'autònoms i que poden dedicar les seves atencions a diverses empreses.

És ben cert que aquestes transformacions, per bé que som en una era de pretesa globalització, afecten més a uns que a altres. Resulta evident que l'Àfrica subsahariana, tret de Sud-àfrica i d'algun altre país, no comparteix sinó que pateix els canvis que ha experimentat el sistema productiu. En aquest mateix sentit, afirma Castells que ha estat la dificultat d'assimilar els canvis que es produïen als països desenvolupats i la impossibilitat de seguir el seu ritme el motiu principal pel qual s'ha ensoirat el sistema socialista o de capitalisme d'Estat.

El volum 2 s'anomena *El poder de la identidad*. Castells es dedica aquí a estudiar les mutacions que han patit els centres de poder polític, així com també les relacions de grup i les mateixes relacions interpersonals. Aquí cal fer notar que el gran i el petit, el singular i el general, tenen més connexions que no pas es pensa. És el tema de les identitats, el qual és trac-

tat a bastament. Considera que és un aspecte que ha adquirit una importància de primer ordre precisament per l'existència de tendències a la globalització. Globalització i identitat semblen fenòmens contraris però, paradoxalment, conflueixen en el nostre món tal com s'ha dit més amunt. La nova articulació de les societats redueix la consistència de la societat civil tradicional, que era l'agent de l'opinió pública i el suport de la democràcia. Remarca com han perdut influència les associacions tradicionals dels tipus dels partits de massa, sindicats i de cooperació de tot tipus i com, per contra, els individus han cercat refugi en comunitats i societats culturals específiques de nou encuny.

Resulten evidents i justes les descripcions que es fan en aquest àmbit de les noves relacions socials. El que potser no resta ben palès és la importància de la identitat purament individual i la relació que existeix entre els canvis que s'han produït en l'estructura pregona de la personalitat dels individus i en les associacions i comunitats. Un dels fenòmens que analitza Castells és el dels fonamentalismes religiosos, els quals considera que formen part dels enfortiments que han experimentat les identitats culturals. Descriu amb força minuciositat el fonamentalisme islàmic, del qual analitza les causes que, al seu entendre, l'han generat. També fa referència als diversos moviments religiosos que tenen com a escenari principal els Estats Units. Em sembla, però, que el fonamentalisme és un moviment de grans dimensions dins el qual cal incloure l'evolució que ha seguit l'Església catòlica durant els darrers vint anys, així com també l'enorme i divers panorama de tota mena de supersticions que agafen cada vegada més predicament en les societats avançades tecnològicament, encara que, tal com es veu, no tan avançades pel que fa a la cultura. Tota aquesta darrera realitat, que crec que hem de considerar emparentada amb els fonamentalismes clarament religiosos, potser no està prou distingida en l'obra que analitzem.

Com un aspecte important dels moviments identitaris que considera característics del nostre temps, descriu la puixança que darrerament han experimentat els moviments nacionals. Analitza de manera especial alguns casos remarcables. En distingirem dos: el de les nacionalitats que configuraven l'antiga Unió Soviètica i el cas, especialment interessant per a nosaltres, de Catalunya. A aquests darrers, Castells hi dedica una atenció considerable. El cas de l'antiga Unió Soviètica el podríem sintetitzar amb l'expressió següent: les nacions contra l'Estat. Considera que la revolta que van fer contra el sistema les diferents nacions (n'hi ha unes dues-cents entre grans i petites que configuraven l'imperi soviètic, el qual en el fons era la continuació del rus de l'època dels tsars) fou una de les causes de la seva desintegració. Aquesta revolta ha estat especialment significativa, ja que l'Estat soviètic es va fundar, des dels seus orígens, a partir del principi de la plurinacionalitat. L'autonomia de les federacions no era una simple ficció, per bé que es volia que el Partit Comunista es convertís en el ciment unificador del mosaic divers que constituïa la Unió Soviètica. Tanmateix, contradient les tesis marxistes, el nacionalisme ha sobreviscut als interessos de classe i a l'internacionalisme proletari. L'Estat soviètic va fracassar en la construcció d'una nació sobre la base de la ideologia marxista-leninista.

Un cas especial per a nosaltres és l'anàlisi que fa de la identitat catalana com a model de nació sense estat. El cas de Catalunya ens el presenta com un exemple de com existeixen nacions que es construeixen i es reconstrueixen sense que existeixi l'acció d'un Estat en la seva constitució i sense voler constituir-se com un Estat independent. Aquesta ha estat la tendència dominant del catalanisme que ha seguit des de finals del segle passat i que continua sent present als nostres dies com a força majoritària. Per explicar el cas català als lectors de tot el món —pensem

que aquesta obra s'ha publicat originàriament en anglès i s'ha difós àmpliament arreu—, fa un resum de la història de Catalunya des de la seva fundació. Dedica una atenció especial al paper que la llengua i la cultura catalanes han tingut com a element diferenciador i aglutinador, malgrat les circumstàncies adverses que ha hagut de suportar la comunitat catalana. Persecucions, règims espanyols adversos i moviments migratoris han estat obstacles que fins ara han sabut superar els catalans, conservant la seva identitat diferenciada i participant alhora en la consolidació de l'Espanya moderna.

El catalanisme es declara, segons Castells, català, espanyol, però també, i de forma significativa, mediterrani i europeu. Només una Espanya que sigui capaç de construir-se a partir d'aquestes diferències assolirà la fita de constituir-se en un estat modern al segle XXI.

També analitza la diversitat de moviments socials que imperen en el moment actual i que destrueixen les bases de l'estat-nació tradicional. Els estats moderns, fundats sobre el model de l'estat-nació europeu, també es troben en una etapa de canvi del seu paper i de les seves funcions, tant en la relació interna amb els ciutadans que representen i administren, com en el concert internacional. Resulta evident que als nostres dies hi ha nombrosos moviments socials fundats sobre pautes de comportament diferents de la dels partits i de la política tradicional. Entre els més importants, s'hi compten els ecologistes i els feministes, però n'hi ha molts d'altres. Castells repassa la diversitat de grups i d'actituds que hi ha en aquests dos moviments i també en descriu l'evolució. L'ecologisme ha denunciat les agressions que la societat actual, altament tecnificada, fa sobre el medi natural. Els ecologistes han aconseguit arribar a la consciència de la gent aprofitant els escàndols que periòdicament es produeixen sobre qüestions mediambientals, i arbitrànt tota una sèrie d'actes de denúncia i protesta. El mo-

viment ha sabut aprofitar el ressò que ha obtingut el tema en els mitjans de comunicació. La manera com funcionen els ecologistes, barreja d'actitud romàntica i de crítica d'alguns aspectes del sistema, arriba a crear impacte en les consciències de la gent. La veritat és que, actualment, la consciència ecologista s'ha estès per tota la societat de tal manera que no hi ha cap polític ni dirigent d'empresa que gosi pronunciar-se en contra de les tesis conservacionistes. Naturalment, una altra cosa és canviar el model de creixement, que és el que demanen explícitament els ecologistes radicals i la qual cosa implicaria portar a terme alguna de les reivindicacions dels no radicals.

Un altre moviment social fonamental en el nostre temps és el feminista. També aquí es tracta més aviat d'un moviment que no pas d'associacions organitzades. El feminisme es basa en la decadència de la família patriarcal i la participació de les dones en el sistema productiu d'una manera diferent de com ho havien fet abans, perquè realment les dones sempre han participat en la producció a molts nivells. Castells vincula els moviments feministes amb els que treballen a favor dels drets humans. També en aquest cas trobem, en l'obra que analitzem, les diverses modalitats que adquireix el moviment, des dels grups més radicals que reclamen la direcció de la societat de part de les dones, tot donant la raó que hi ha una dimensió femenina que encara no ha pogut actuar i que faria un món millor, fins als grups més moderats, que simplement van a la conquesta de la igualtat entre els dos sexes.

Abans hem comentat la debilitat del paper dels estats en el context actual. Però la pregunta que intentarà contestar Castells és si desapareixerà l'Estat tal com el coneixem ara. Ens descriu com l'ha ultrapassat el sistema econòmic, les diverses institucions internacionals com l'OTAN o la Unió Europea. També denuncia com les estructures del poder democràtic es debiliten en els seus aspectes més

bàsics: cada vegada els partits polítics i les seves representacions parlamentàries són menys capaços de canalitzar el conjunt de problemes i d'iniciatives que sorgeixen a la vida quotidiana. Tanmateix, Castells no creu que en un futur previsible desaparegui l'Estat. Considera que, al costat de factors com la globalització dels problemes que minen la seva funcionalitat, el ressorgiment de les identitats nacionals porta a la creació de nous estats. A banda d'això, els estats cerquen la col·laboració mútua per tal de potenciar-se. La Unió Europea tal com s'ha portat fins ara ha potenciat en alguns aspectes el paper dels estats que la conformen.

Malgrat la crisi de la democràcia en les seves estructures actuals, Castells no és pessimista. L'opinió pública és la base on s'assenta la democràcia. Actualment, la comunicació en l'esfera pública es fa preferentment a través dels mitjans de comunicació. Hi ha una opinió molt estesa que considera que aquests mitjans emmotllen les opinions de les audiències i que, per tant, qui els controla té a les seves mans el poder de manipular el capteniment de les masses. Castells no creu, amb raó, que les coses siguin tan simples. El fet és que els mitjans són relativament plurals i no poden adoptar actituds descaradament partidistes. Els mitjans són un negoci i perquè la gent s'hi exposi o els llegeixi li han de merèixer una certa credibilitat. A més, tal com hem apuntat més amunt, cal no menystenir el poder que tenen els professionals a l'hora de confeccionar i valorar les notícies. Hi ha altres formes de fer política, com són els mítings o els viatges, però la presència als mitjans és la fonamental. Castells conclou que els mitjans no determinen la política, però que tota ella ha de passar pels mitjans.

Parla de noves fonts de democràcia, especialment en els àmbits locals i regionals que poden contrarestar la minva del paper que experimenten les institucions pròpies del sistema polític antic: partits polítics, parlament, sistema judicial.

El volum 3 es titula *Fin del milenio*. Dedicava una atenció considerable a explicar per què es va col·lapsar el sistema soviètic. Segons el seu plantejament, la Unió Soviètica va assolir quotes de creixement durant els anys trenta i també després de la guerra, que realment eren molt importants, malgrat que la propaganda del règim les exagerava molt i molt. L'Estat soviètic dirigit per Stalin i després pels altres *premiers* que el van succeir va aconseguir considerables avenços en la producció industrial, quan els productes i artefactes eren de tecnologia senzilla electricomecànica. Però considera que l'estatalista dirigista va ser incapaç de mantenir la seva relativa eficàcia en esdevenir-se les revolucions en el camp de la informàtica i l'electrònica. El sistema burocràtic i administratiu propi de l'Estat planificador i controlador no va ser capaç d'organitzar el sistema productiu quan aquest començà a exigir descentralització, flexibilitat i tecnologies punta.

La pobresa en el mateix si de les societats desenvolupades i riques, el denominat quart món, també ocupa l'interès de l'obra que comentem. Hi ha processos i condicions en l'actual sistema econòmic que exclouen una part de la població. Els canvis tecnològics deixen moltes persones excloses del treball que havien fet fins ara i amb poques possibilitats de trobar-ne de nou si no són capaces de reciclar-se. Aquesta exclusió es pot convertir en una veritable malaltia social, tant si hi ha cobertura social, pels vicis de conformisme que provoca, com d'autodestrucció a causa de processos de delinqüència o de drogoaddicció. Els processos d'exclusió en la societat xarxa que comentem poden afectar individus, comunitats i països sencers. La societat de la informació deixa a fora pobles sense valor. Els individus es poden trobar desarmats davant les forces del mercat. Tot això configuraria algunes de les conseqüències provocades pel capitalisme informacional, tal com l'anomena Castells.

Estem d'acord que aquestes poden ser algunes de les circumstàncies que hi ha actualment, però la llista podria ser molt més llarga; algunes que es concretaran en el futur immediat no les esmentem perquè no som en condicions de preveure-les pel fet de no tenir una teoria global de la societat.

Una circumstància que denuncia Castells és la gran importància econòmica que han pres les xarxes de criminalitat internacional. I aquí també parla de xarxes perquè, segons sembla, moltes de les diferents organitzacions locals han establert relacions de col·laboració en el camp del blanqueig del diner i de les inversions. Ens diu que la dinàmica d'una sèrie de països —i esmenta Rússia, les repúbliques de l'antiga Unió Soviètica, Colòmbia, Mèxic, Bolívia, Perú, Veneçuela Turquia, Afganistan, Birmània, Tailàndia, Japó, Hong Kong, Taiwan i també Luxemburg i Àustria— no podria entendre's sense el paper que hi fan les xarxes de criminalitat. Les organitzacions criminals actuen a escala planetària aprofitant les condicions que hi ha a les diferents àrees. En alguns països es fan diners i en altres se n'inverteixen. L'acceptació del risc, l'extorsió i la corrupció de polítics i alts càrrecs de les empreses són algunes de les armes que utilitzen.

El tema aquí denunciat normalment passa desapercbut en les anàlisis acadèmiques, però resulta evident que té una gran importància. Hi ha fenòmens visibles que ens ho demostren. Els mitjans de comunicació ens informen de l'existència de màfies a Rússia o a Colòmbia; en canvi, el que resta desapercbut és allà on van les enormes quantitats de diners generades pel crim organitzat.

Un dels fenòmens més vistosos dels darrers cinquanta anys ha estat el desenvolupament industrial del Japó primer, i de molts països del sud-est asiàtic, així com de la Xina darrerament. Castells analitza els fluxos de capitals, el volum de les importacions i de les exportacions i altres indicadors econòmics per treure'n la con-

seqüència que els diferents països de l'àrea, més que configurar una regió específica, el que configuren és un nexa d'unió en les xarxes de l'economia mundial. La interdependència de les regions econòmiques més importants —Estats Units, Àsia i Europa— és un fet de primera magnitud que Castells vol fer manifest. Un cas excepcional el tenim en el Japó com a model de desenvolupament, a partir de la seva derrota i ocupació. Llavors, l'Estat va participar directament en la direcció de l'economia d'acord amb les lleis del mercat. L'èxit del Japó és degut a la seva cohesió interna, a l'estabilitat política i al fet que la seva població es va centrar, després de la derrota, en el treball. El poble japonès va fer més hores que l'europeu o el nord-americà, estalviava més i les empreses invertien grans masses de capital excedent. Tot aquest conjunt de circumstàncies, ajudades pel fet de no tenir despeses militars, han convertit el Japó en una de les grans potències econòmiques mundials i en un dels països més desenvolupats en les tecnologies de la informació.

Per comprendre el nostre món, Castells considera que cal saber que va començar a gestar-se a mitjan anys setanta a causa de la combinació de tres processos d'origen i naturalesa diferents: la revolució en les tecnologies de la informació; la crisi econòmica del capitalisme i també de les economies dites socialistes; i la florida de moviments socials i culturals. La confluència d'aquests fenòmens va produir una nova estructura social que és la que denominem *societat xarxa*.

La revolució de la tecnologia de la informació considera que ha estat el ciment de la nova societat. La tecnologia de la informació ha estat l'eina imprescindible que ha permès l'edificació dels nous processos socioeconòmics.

La crisi del sistema econòmic imperant des del final de la Segona Guerra Mundial va tenir sortides diferents en el camp capitalista i en el socialista. En el camp capitalista, les administracions i les empre-

ses van reaccionar reestructurant les relacions laborals, adoptant les noves tecnologies de la informació i aprofitant les potencialitats que oferien. La globalització i la societat xarxa ha estat el resultat de les mesures que es van prendre com a conseqüència de la crisi del sistema. En canvi, en el món socialista, el sistema no va ser tan flexible i no va poder adaptar-se a les noves condicions que s'imposaven amb la creixent interdependència de les àrees econòmiques i dels països.

Els moviments socials sorgiren ja durant els anys seixanta en plena expansió econòmica; no foren, doncs, conseqüència de la crisi descabdellada el 1973. Van sorgir com a crítica cultural i existencial a la societat de consum i a la creixent burocratització de la societat a tots els seus nivells.

La nova societat es defineix en els canvis que exposa Castells a través de tota la seva obra. Canvis que hem resumit i que assoleixen tots els nivells de la societat, des del sistema productiu, passant per les relacions laborals, el sistema cultural, la política: tots els aspectes de la societat han estat reelaborats o presenten caires nous. Aquesta és la societat xarxa que Manuel Castells ens ha presentat com a definidora dels nostres temps. Hem de dir que l'extensa obra que tenim al davant ens proporciona un deversall d'informació, sens dubte útil: dades socioeconòmiques de

tot tipus, bibliografia i un intent d'interpretació global que es pot resumir amb el títol del llibre: l'era de la informació. Hem de suposar que l'autor que ens ocupa va agafar com a model el que van fer dos grans i il·lustres predecessors seus: Karl Marx i Max Weber, i ens ha volgut oferir una interpretació global dels fenòmens més importants del nostre temps. La diferència potser entre uns i altres rau en el fet que tant Marx com Weber comptaven amb una teoria social que donava sentit a les descripcions de les societats del seu temps. Després, la vàlua teòrica dels sistemes que van edificar s'ha posat en entredit, en constatar que encara no disposem d'una vertadera teoria social. Manuel Castells fa l'esforç descriptiu i d'interpretació en una època molt difícil, quan ja no existeix cap gran paradigma teòric acceptat; en tot cas, n'hi ha molts, en un procés de balcanització en el camp teòric. A causa d'aquest fet, l'esforç de descripció i d'interpretació pot restar coix en no poder-se contextualitzar dins un sistema de món coherent. Val a dir, però, que aquesta mancança no és imputable a Castells sinó a tot el món de les ciències socials. De tota manera, és un llibre recomanable per a tot aquell que vulgui fer l'esforç de comprendre, fins on actualment és possible, el nostre món.

Jordi Berrio

SAPERAS, Enric

Manual básico de Teoría de la Comunicación

Barcelona: Editorial CIMS 97, S. L., 1998

En 1992, el professor Enric Saperas, catedràtic de los Estudios de Periodismo de la Universitat Pompeu Fabra, publicó un interesante libro en la editorial Pòrtic titulado *Introducción a las teorías de la comunicación*. La obra se encontraba dividida en dos partes. En la primera parte se describía la evolución histórica que ha sufrido desde sus inicios la investigación realizada en el ámbito de la comunicación. En

concreto, primero se pasaba revista a sus orígenes en la Europa de principios de siglo, para más tarde estudiar el desarrollo de este tipo de investigación en Alemania, Italia, Francia y en los Estados Unidos. En la segunda parte del libro, tras un capítulo dedicado a una delimitación de la comunicación de masas como objeto de estudio científico, se presentaban, de manera pormenorizada, tres propuestas